

Anton Papou

DOI: 10.15290/bb.2020.12.17

Brzeski Państwowy Uniwersytet

im. A. S. Puszkina

<https://orcid.org/0000-0002-2771-3188>

**Ідэйна-філасофскі змест аповесці Алеся Адамовіча
“Карнікі” ў кантэксце антыніцшэанскай плыні
еўрапейскага гуманізму XIX–XX стагоддзяў**

Постаць Алеся Адамовіча ў беларускай літаратуры другой паловы мінулага стагоддзя, безумоўна, адна з найбольш значных. Стваральнік новай плыні – *звышлітаратуры*, першаадкрывальнік шматлікіх тэмаў, у тым ліку Курапатаў і Чарнобыля, выдатны грамадскі дзеяч, мысляр-гуманіст – усе гэтыя азначэнні характарызуюць пазачасавую маштабнасць і знакавасць яго асобы. Аднак сёння, праз чвэрць стагоддзя пасля смерці пісьменніка, яго творы, нягледзячы на надзённасць і актуальнасць праблематыкі, застаюцца недастаткова даследаванымі і запатрабаванымі. Так, яго сучаснікі, літаратуразнаўцы і пісьменнікі Віктар Каваленка, Міхась Мушынскі, Васіль Быкаў, Янка Брыль і іншыя шмат пісалі пра свайго папличніка і сябра, аналізуючы яго творы. Вядомы савецкі і расійскі літаратуразнаўца І. Дзядкоў высока ацэньваў адамовічаўскую канцэпцыю “звышлітаратуры”. Сучасныя беларускія даследчыкі А. Бельскі, М. Елістратава, І. Забалотная, Г. Кажамякін, А. Сабуць, Л. Сінькова, М. Тычына разглядаюць у сваіх працах розныя аспекты творчасці А. Адамовіча: псіхалагізм яго аповесцяў і раманаў, сутнасныя прыкметы феномену шасцідзясятніцтва, сувязь з традыцыямі рускай літаратуры, канцэптальнасць публіцыстыкі і г.д. Літаратурную і грамадскую дзейнасць пісьменніка ацэньвалі, дарэчы, не толькі літаратуразнаўцы-філолагі, але і людзі з іншых галін ведаў. Фізік акадэмік Я. Веліхаў, напрыклад, адзначаў слушнасць прароцкіх заяў А. Адамовіча наконт небяспекі “мірнага” і ваеннага атама. Аднак глыбокае, комплексна-аксіялагічнае асэнсаванне значэння

асобы пісьменніка-мысляра А. Адамовіча, філасофскіх ідэй і наватарства яго творчасці для беларускай і сусветнай літаратуры яшчэ не праводзілася. Гэта з'яўляецца адной з актуальных задач беларускага літаратуразнаўства. Дадзены артыкул уяўляе спробу аксіялагічнага падыходу да даследавання значнасці мастацка-філасофскіх і літаратурна-эстэтычных ідэй беларускага пісьменніка-гуманіста, якім, несумненна, быў А. Адамовіч.

Вядома, у межах аднаго артыкула немагчыма ахапіць усе бакі пісьменніцкай, кінематаграфічнай, грамадскай, публіцыстычнай дзейнасці А. Адамовіча. Таму абмяжуемся асэнсаваннем ідэйна-філасофскіх дамінантаў аднаго з найбольш вядомых твораў беларускага пісьменніка – яго аповесці “Карнікі. Радасць нажа, або Жыццяпісанні гіпербарэяў”. Мы разгледзім гэты твор у кантэксце агульнаеўрапейскай плыні *антыніцызанства* і вызначым найбольш значныя ідэйныя дамінанты твора, якія аўтар выкарыстаў для выкрыцця імаралістычнай філасофіі Фрыдрыха Ніцшэ.

Якія асацыяцыі ў адукаваных сучаснікаў выклікае імя пісьменніка Алеся Адамовіча? Так, найперш згадваецца сусветна вядомая кніга “Я з вогненнай вёскі...” (у сааўтарстве з Янкам Брылём і Уладзімірам Калеснікам), а таксама цяжкі і бязлітасны жахлівай праўдзівасцю аб мінулай вайне на Беларусі фільм рэжысёра Элема Клімава “Ідзі і глядзі”, які цалкам заснаваны на творах А. Адамовіча “Хатынская аповесць” і “Карнікі”. Абодва творы, што сталі асновай фільма-катастрофы, прасякнутыя цяжарам рэалістычнага адлюстравання “тэхналогіі” знішчэння карнікамі мірнага насельніцтва акупаванай Беларусі. Але калі першы з твораў, “Хатынская аповесць”, паказвае вайну са звыклага для чытача боку, то другі, “Карнікі”, – гэта сапраўды ўнікальная рэч не толькі для нацыянальнай, але і для сусветнай літаратуры. Ні да А. Адамовіча, ні пасля яго ніхто не адважваўся пісаць пра злачынствы фашысцкіх карных фарміраванняў з такім мастацка-псіхалагічным і адначасова дакументальным заглыбленнем у тэму. У “Карніках” пісьменнік раскрывае прыроду здрадніцтва і ваенных злачынстваў не вачыма іх ахвяр, а адлюстроўвае карных аперацыі над мірнымі беларускімі жыхарамі праз успрыманне саміх забойцаў. Да названых твораў А. Адамовіча карнікі паўставалі перад чытачом у абагульненым вобразе безумоўнага Зла, але Зла, якое не мела твару. Да таго ж, у літаратуры не была распрацавана тэма здрадніцтва падчас вайны, не выяўлены матывы дзеянняў тых, хто паліў Хатыні.

Неабходна падкрэсліць, што творчасць А. Адамовіча ў сучасных сусветных геапалітычных і цывілізацыйных рэаліях надзвычай ак-

туальная. Праблемы, якія аўтар падымаў і распрацоўваў яшчэ ў 80-я гады мінулага стагоддзя – небяспека з боку “мірнага” і “ваеннага” атама, узнаўленне таталітарных дыктатур з іх рэпрэсіўнымі сістэмамі, катастрофічнае падзенне маралі чалавека і грамадства – абвострана паўстаюць перад чалавецтвам і сёння. У кантэксце названых выклікаў сучаснасці надзвычай актуальным падаецца паглыбленае спасціжэнне філасафізму менавіта аповесці “Карнікі”.

Аповесць “Карнікі. Радасць нажа, або жыццяпісанні гіпербарэяў” пабачыла свет у 1980 годзе і стала адным з самых значных твораў беларускай літаратуры другой паловы ХХ стагоддзя. Упершыню на старонках адной кнігі былі спалучаны адразу тры літаратурныя плыні: дакументальная, мастацкая і публіцыстычная. Наватарства А. Адамовіча праявілася і ў руплівай працы з архіўнымі матэрыяламі, успамінамі жывых сведак падзей, і ў завостраным псіхалагізме, і ў адметнай кампазіцыі аповесці, дзе па-свойму найбольш важнай з’яўляецца не асноўная частка твора, а – яго першая і апошняя главы, напоўненыя глыбокім гуманістычным і палітычным сэнсам.

Многімі даследчыкамі творчасці А. Адамовіча аповесць “Карнікі” лічыцца адным з асноўных твораў у традыцыі сацыяльнага і псіхалагічнага выкрыцця антычалавечай сутнасці фашызму не толькі ў беларускай, але і ў сусветнай літаратуры. Па меркаванні І. Забалотнай, аповесць “Карнікі” – гэта рэканструкцыя псіхалогіі здрадніка, плыні свядомасці былога звычайнага чалавека, які ў сітуацыі гвалту, ціску і прыніжэння становіцца катом, паслужыўшым удзельнікам карных аперацый¹. Значнае месца ў аповесці пісьменнік надаў менавіта распрацоўцы псіхалагічных партрэтаў салдат карнага батальёна, які складаўся са здраднікаў – у тым ліку былых чырвонаармейцаў і нават савецкіх афіцэраў, якія трапілі ў фашысцкі палон.

Аповесць “Карнікі” – гэта не толькі кніга пра вайну. Гэта твор для роздуму на ўсе часы. Тэма здрадніцтва ў яго кантэксце даследуецца аўтарам больш глыбока і грунтоўна, чым толькі ў дачыненні да здрады асобнага чалавека падчас ваеннага канфлікту. Здраднік, паводле меркавання пісьменніка, гэта той, хто дазваляе сабе хоць на адно імгненне адступіцца ад высокіх і абавязковых для кожнага ма-

¹ І. Забалотная, *Янка Брыль і Алесь Адамовіч у выяўленні канцэпту “вайна”: універсальны і нацыянальны кантэкст*, (у:) *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай літаратуры: да 900-годдзя Кірыла Тураўскага і 200-годдзя Тараса Шаўчэнка*: матэрыялы XI Міжнар. навуц. канф., Мінск, 24–26 кастрычніка 2013, с. 195.

ральных законаў – незалежна на вайне ці ў мірным жыцці, учора, сёння ці заўтра. Менавіта ў гэтым мы бачым асноўную ідэю бескампраміснага твора А. Адамовіча: салдаты карнага батальёна здраджваюць не толькі Радзіме ці дзяржаве, іх здрада – гэта здрада чалавечай прыродзе.

“Карнікі” непарыўна звязаны, па-першае, з працай А. Адамовіча над кнігамі “Я з вогненнай вёскі” (у сааўтарстве з Янкам Брылём і Уладзімірам Калеснікам) і “Блакадная кніга” (у сааўтарстве з Даніілам Граніным), і па-другое, з грамадска-палітычнай дзейнасцю беларускага пісьменніка. У адным з дзённікаў аўтар пісаў пра гэту сувязь так: *Я чувствавал пісательское право и возможность весь свет напавить, бросить в самую тьму кромешную – уже на самих карателях, фашистских убийц. В “Хатынской повести” и в нашей коллективной книге “Я из огненной деревни” рассказано о тех... кого убивали. А здесь – о тех, кто убивал (...) Повесть, кажется, про самое отвратительное, что может быть на войне, про тех, кто убивал наших людей в Хатынях, про палачей*².

Працуючы над “Карнікамі”, А. Адамовіч звярнуўся да гісторыі злачынстваў батальёна СС Оскара Паўля Дзірлевангера. Гэты нацысцкі афіцэр, па словах рускага ваеннага гісторыка Я. Норуна, аўтара артыкула “Партрэт ката. Оскар Дзірлевангер і яго брыгада”, камандаваў адным з найбольш жорсткіх падраздзяленняў Другой сусветнай вайны і самым варварскім вайсковым фарміраваннем сусветнай гісторыі³. Для таго, каб выкрыць антычалавечую і антысацыяльную сутнасць таталітарных дзяржаўных сістэмаў і іх антымаральных і антыгуманістычных ідэалогій, беларускі аўтар працаваў з пратаколамі допытаў карнікаў і ўспамінамі сведкаў. Такая праца для кожнага свядомага чалавека, і асабліва для пісьменніка-гуманіста, удзельніка той вайны, кім быў А. Адамовіч, была асабіста цяжкім псіхалагічным выпрабаваннем.

Па нашым перакананні, А. Адамовіч сваімі мастацка-дакументальнымі кнігамі “Карнікі” і “Хатынская аповесць” адным з першых беларускіх літаратараў пачаў рэалізоўваць новую стратэгію стварэння мастацкага твора. Сутнасць яе заключалася ва ўключэнні падцэнзурнай інфармацыі – ужо адзначаных намі вытрымак з дакументаў, свед-

² А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, Минск 2014, с. 3–4.

³ Е. Норин, *Портрет палача. Оскар Дирлевангер и его бригада*, [online], https://life.ru/portriet_palacha_oskar_dirlievanghier_i_iegho_brighada, [доступ: 09.11.2019].

чанняў удзельнікаў падзей – у мастацкі тэкст. Аднак А. Адамовіч прапанаваў не толькі новы жанр, новы творчы метада, але і прынцыпова новы погляд на літаратуру як на шлях змагання з дыктатарскім, мілітарызцкім, варварскім мысленнем у новай сацыяпалітычнай прасторы.

Перад пісьменнікамі, асабліва такімі чулымі да грамадскага зла, якім быў А. Адамовіч, стаялі ў другой палове ХХ стагоддзя вельмі сур’ёзныя задачы: папярэдзіць маральны распад чалавека і грамадства, не дапусціць перарастання Халоднай вайны ў паўнавартасную Трэцюю сусветную, напаміць чалавецтву аб небяспецы маштабных цывілізацыйных катастроф.

Ці змог А. Адамовіч выканаць сваю задачу? Безумоўна, так. Стварыўшы ўласныя творы “звышлітаратуры”, пісьменнік даў прыклад і метадалогію яе далейшага развіцця, пакінуў значную мастацка-літаратурную і публіцыстычную спадчыну. Ён быў адным з тых, хто зрабіў шмат для ўзнаўлення гістарычнай праўды пра Вялікую Айчынную вайну і даваенныя рэпрэсіі, адным з першых гаварыў аб жудасных наступствах для беларусаў і ўкраінцаў Чарнобыльскай катастрофы.

Л. Сінькова ў артыкуле “«Непрыдуманая літаратура»: факт і мастацкі вымысел у літаратурным творы” адзначае: *Пры тым, што мастацкая імітацыя дакумента, проза ў форме эпістэлярыяў у нас прадстаўлена выдатна (з класічных узораў, напрыклад, назавём хрэстаматыйнае апавяданне М. Зарэцкага «42 дакументы»), проза А. Адамовіча – гэта з’ява зусім іншая па сваёй прыродзе. Яго смелая эклектыка, што мае статус менавіта эстэтычнага прыёму, у спалучэнні з грамадзянскім пафасам далі новы імпульс для развіцця айчынай літаратуры ў падобным рэчышчы⁴.*

Фактычна, наватарскія для свайго часу творы беларускага пісьменніка далі глебу для далейшага развіцця таго, што даследчыкі называлі жанрам-араторыяй, літаратурай “нон-фікшн”, дакументальнымі раманамі і інш.; для развіцця таго, за што ў 2015 годзе беларуская пісьменніца Святлана Алексіевіч была ўганаравана Нобелеўскай прэміяй па літаратуры *за яе шматгалосую творчасць – помнік пакутам і мужнасці ў наш час*. Нездарма сама пісьменніца заўсёды называе А. Адамовіча сваім настаўнікам.

⁴ Л. Сінькова, “Непрыдуманая літаратура”: факт і мастацкі вымысел у літаратурным слове, (у:) *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг’еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча*: матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22–24 кастрычніка 2015. У 2 ч., Мінск 2016, ч. 1, с. 3.

Працуючы над “Карнікамі”, А. Адамовіч намагаўся знайсці тую глыбінную прычыну, тую матывацыю, якія штурхалі чалавека да злавесных злачынстваў. Вывучаючы ідэалогію Трэцяга Рэйха, пісьменнік не мог не знайсці ў ёй знаёмыя элементы “звышчалавека”, “новага парадку”, “нямецкага жалезнага п’едэсталу” (Кузьма Чорны, раман “Вялікі дзень”, 1944). А. Адамовіч разумеў, што аснова нацысцкай чалавеканенавіснай ідэалогіі – ніцшэанскае гіпербарэйства, што менавіта супраць яго трэба змагацца. Гэтую ідэалогію пісьменнік выкрывае ў “Карніках”.

Для таго, каб зразумець, з чым жа змагаўся А. Адамовіч у гэтым творы, трэба згадаць яго апанента і ролю ніцшэанскіх ідэй у стварэнні нацыянал-сацыялізму. Фрыдрых Ніцшэ – нямецкі філосаф, пісьменнік, стваральнік адной з новых плыняў еўрапейскай філасофіі канца XIX стагоддзя. Ім былі напісаны значныя творы, якія ўвайшлі ў спіс класікі не толькі заходнееўрапейскай, але і сусветнай філасофскай думкі. Аднак цікавасць да ніцшэанскай сістэмы поглядаў значна павялічылася пасля заканчэння Другой сусветнай вайны. Прычына гэтага простая: антычалавечая ў сваёй сутнасці ідэалогія нацыянал-сацыялізму ў цэлым і, у прыватнасці, выпрацаваная ў яе рамках расавая тэорыя, у сваёй аснове мелі менавіта ўяўленні пра “звышчалавека”, мадэль якога стварыў у некаторых сваіх творах Ф. Ніцшэ.

Апаненты Ф. Ніцшэ неаднаразова падкрэслівалі імаралістычны характар яго філасофіі. *Имаралізм* – светапоглядная сістэма, дамінантай якой з’яўляецца адмаўленне прынцыпаў агульнапрынятай маралі. У філасофіі імаралізм разглядаецца як *незалежны, крытычны да маралі тып мыслення*. Традыцыйна вылучаюцца дзве плыні гэтай з’явы: *адносны і абсалютны імаралізм*. Прыхільнікі першага ўспрымаюць мараль як звод правілаў, якія павінны адрознівацца ў залежнасці ад сітуацыі: часу, месца, асаблівасцяў камунікацыі і г.д. Пры гэтым адносныя імаралісты лічаць, што састарэлыя маральныя прынцыпы павінны пераглядацца. Імаралізм абсалютны, прадстаўніком якога з’яўляўся і сам Ніцшэ, увогуле адмаўляе прынцып маральнага рэгулявання – фактычна, ігнаруе ўсе маральныя каштоўнасці, уключаючы нават адрозненні паміж добром і злом.

Безумоўна, маюць рацыю шматлікія даследчыкі, перш за ўсё заходнееўрапейскія і амерыканскія, даводзячы, што насамрэч ніцшэанская філасофія і нацысцкая ідэалогія мелі падабенства, як унутранае, так і знешняе. Так, напрыклад, нямецкі навуковец, прафесар псіхалогіі М. Кох-Хіллебрэхт, разглядаючы асобу Адольфа Гітлера ў працы “Номіна Гітлер: псіхограмма диктатора” адзначаў, што *вполне возможно*,

что существовала некая весьма поверхностная параллель между пониманием философии, воспевающей белокурую бестию, и фашистской идеологией⁵.

Вялікі нямецкі мысляр Томас Ман у роздумах пра ролю ніцшэанскай філасофіі ідзе значна далей. Ён пераканана пісаў, што *ніцшэанскі звышчалавек – гэта толькі ідэалізаваны вобраз фашысцкага правадыра, і што сам Ніцшэ з яго філасофіяй быў не больш як пракладальнікам шляху, духоўным творцам фашызму ў Еўропе і ва ўсім свеце*⁶.

У дзённікавых запісах А. Адамовіча перыяду працы над “Карнікамі” ёсць шмат вытрымак з Ніцшэ. Дачка пісьменніка Наталля Адамовіч ва ўступным слове да выдання “Карнікаў” (2014 г.) адзначала, што *в процессе работы А. Адамович перечитал Ницше, выписывая цитаты из его книг в общие тетради. Писатель стремился разоблачить фашистское мифотворчество, опирающееся на эгоцентрическую философию Ф. Ницше и его концепцию гипербореев-сверхлюдей*⁷. Беларускі пісьменнік старанна вывучаў свайго ідэянага апанента, намагаючыся зразумець, як ніцшэанства змагло абудзіць звера з імем “фашызм” і чаму ідэі “звышчалавечнасці” і цяпер перыядычна выходзяць на паверхню ў розных рэгіёнах Зямлі.

У аповесці “Карнікі” А. Адамовіч выступае крытыкам ніцшэанскай філасофіі і, шырэй, увогуле ніцшэанскай маралі. На працягу ўсяго твора аўтар паслядоўна выкрывае сувязь нацызму з ніцшэанствам. Структурна аповесць пачынаецца адразу з двух эпіграфаў, адзін з якіх – гэта разважанні Ф. Ніцшэ над ідэяй звышчалавечнасці. *Обратимся к себе. Мы – гиперборей, мы достаточно хорошо знаем, как далеко в стороне мы живем от других (...) Нет ничего более нездорового среди нашей нездоровой современности, как христианское сострадание. Здесь быть врачом, здесь быть неумолимым, здесь действовать ножом – это надлежит нам, это наш род любви к человеку, с которым живем мы – философы, мы – гиперборей...*⁸

Як бачна з гэтага выказвання, Ф. Ніцшэ ўяўляў свайго “звышчалавека” як асобу, якая мае неабмежаваныя фізічныя і інтэлектуальныя магчымасці, што дае ёй права не толькі мець уладу, багацце і г. д.,

⁵ М. Кох-Хиллебрехт, *Ното Гитлер: психогамма диктатора*, Минск 2003, с. 328.

⁶ Т. Манн, *Собрание сочинений. В 10 т.*, Москва 1960, т. 10, с. ?.

⁷ А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гипербореев*, Минск 2014, с. 6.

⁸ Тамсама, с. 11.

але і распараджацца жыццямі іншых людзей. Выбар А. Адамовічам менавіта такога эпіграфа для аповесці, прысвечанай дзеяннем карнага батальёна СС на тэрыторыі Беларусі, сведчыць пра цвёрдую ўпэўненасць аўтара ў існаванні прычынна-выніковых сувязяў паміж ніцшэанствам і гітлераўскімі, нацысцкімі ўяўленнямі пра месца германскай нацыі ў свеце.

Другі эпіграф, скіраваны на выкрыццё ідэй Ф. Ніцшэ, належыць выдатнаму рускаму мысляру Льву Талстому і гаворка ў ім ідзе пра сацыяльна-этычнае значэнне чалавекалюбства: *Если можно признать, что что бы то ни было важнее чувства человеколюбия, хоть на один час и хоть в каком-нибудь одном, исключительном случае, то нет преступления, которое нельзя было бы совершить над людьми, не считая себя виноватым...*⁹

А. Адамовіч, падбіраючы эпіграфы да “Карнікаў”, выкарыстаў прыныцып супрацьпастаўлення. З аднаго боку стаіць Ф. Ніцшэ з яго ідэямі ўседазволенасці, беспакаранасці і агрэсіўнасці звышчалавекаў, з другога – ідэйным апанентам яму аўтар ставіць гуманістычную этыку Л.Н. Талстога. Ведаючы пра грамадскую дзейнасць і жыццёвыя погляды беларускага пісьменніка-інтэлектуала і яго глыбокі гуманізм, мы можам не сумнявацца, на чым баку сімпатыі А. Адамовіча. Да таго ж, у Расіі пачатку ХХ стагоддзя менавіта Л. Талстога лічылі галоўным апанентам Ф. Ніцшэ, у ім бачылі, па меркаванні даследчыка Л. Шастова, *натуральнага абаронцу добра*¹⁰. Больш за тое: нямецкі імараліст быў знаёмы з ідэямі свайго рускага апанента, і, намагаючыся выкрыць “хібы” ў яго філасофіі, неаднаразова гаварыў пра тое, што талстоўскае спачуванне самому Л. Талстому зусім чужое.

Паглыбляючыся ў антыніцшэанства (менавіта так мы называем сістэму поглядаў А. Адамовіча і ўсіх тых аўтараў, якія супрацьстаялі пранікненню ідэй нямецкага імараліста ў грамадскую свядомасць), трэба адзначыць, што Л. Шастоў, дарэчы, з’яўляецца аўтарам даследавання, у якім ніцшэанская філасофія супастаўляецца з ідэйна-філасофскім зместам кніг яшчэ аднаго рускага пісьменніка – Ф.М. Дастаеўскага. Цікава, што і некаторыя даследчыкі, прыхільнікі канцэпцыі Л. Шастова, адзначалі незвычайнае супадзенне пазіцыі Ф. Ніцшэ і Ф. Дастаеўскага. Так, напрыклад, гэтай тэорыі прытрымліваўся нават знакаміты экзістэнцыяліст К. Ясперс. Ён лічыў, што абодва яны

⁹ А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, Минск 2014, с. 11.

¹⁰ Л. Шестов, *Добро в учении гр. Толстого и Ницше*, Москва 2000, с. 223.

ўспрымалі *чалавечы быццё як балючы быццё*¹¹. Аднак з цягам часу навукоўцы ўсё больш схіляліся да канцэпцый, у якіх Ф. Дастаеўскі інтэрпрэтаваўся ідэйным апанентам Ф. Ніцшэ і будучай філасофіі ніцшэанства. На жаль, межы артыкула не дазваляюць выкладзіць эвалюцыю поглядаў на сутыкненне філасофскіх канцэпцый Ф. Ніцшэ і рускага пісьменніка, аднак у кантэксте заяўленай тэмы нам важнае іншае. Раскольнікаў, сусветна вядомы герой “Злачынства і пакарання” Ф. Дастаеўскага, фактычна той самы гіпербарэй з філасофіі Ф. Ніцшэ. Сістэма ідэалаў пецяўбургскага студэнта вельмі нагадвае ўяўленні пра звышчалавека з ніцшэўскага “Так гаварыў Заратустра”. Ён таксама лічыць сябе выбітным прадстаўніком чалавецтва, таксама гатовы нават на забойства, каб даказаць сваю маральную перавагу і “права”. І ці не з’яўляецца раскольнікаўскі тэзіс *Тварь я дрожащая или право имею* адзнакай-крытэрыем няроўнасці паміж гіпербарэямі і іншымі, “дробнымі” людзьмі?..

Беларускі пісьменнік А. Адамовіч выступае ў гэтым шэрагу з трох найвялікшых усходнеславянскіх апанентаў Ф. Ніцшэ. Калі Ф. Дастаеўскі прадказваў з’яўленне ніцшэанскага гіпербарэйства, а Л. Талстой змагаўся з ім сваёй філасофіяй любові да ўсяго чалавечага, то беларускі пісьменнік адкрыта і з жорсткасцю паказваў сваім сучаснікам і будучым пакаленням, да чаго прыводзіць нават само існаванне філасофска-ідэалагічнай сістэмы, якая вымушае адных людзей знішчаць іншых толькі па прыналежнасці нібыта да ніжэйшага народа. Творы А. Адамовіча ўвогуле, і аповесць “Карнікі” ў прыватнасці, – гэта вынік шматгадовага роздуму аўтара аб барацьбе гуманізму і чалавекалюбства з ніцшэанскім імаралізмам, аб злачынных спробах у час вайны на шматпакутнай беларускай зямлі рэалізаваць дагматы нямецкага філосафа на практыцы.

Па нашым перакананні, выкрыццё ідэй антыгуманізму ў аповесці А. Адамовіча разгортваецца сістэмна, паслядоўна ў кожнай частцы твора. Несумненна ніцшэанскі матыў выразна гучыць у першай главе аповесці з назвай “Чем выше обезьяна взбирается на дерево”, якая ўспрымаецца своеасаблівым уступам да “Карнікаў”. Даследчыкі творчасці А. Адамовіча звычайна засяроджваюцца на ўрыўку, у якім Гітлер успамінае, як сястра Ф. Ніцшэ вітала надыход эпохі Трэцяга рэйху: *Когда Елизавета Ферстер – мужественная германка, сестра великого Ницше, прислала приветствие – Первому на земле сверх-*

¹¹ К. Ясперс, *Общая психопатология*, Москва 1997, с. 657.

человеку, всем это показалось лишь красивым жестом¹². Аднак, на наш погляд, навукоўцы абыходзяць увагай яшчэ адзін важны момант, які адыгрывае значную ролю ўвогуле ва ўспрыманні свету і Гітлерам як галоўным забойцам-“звышчалавекам”, так і яго паплечнікамі. Таму надзвычай важным з’яўляецца эпізод аповесці беларускага пісьменніка, у якім дакументальна-мастацкі герой, фашысцкі правадыр уяўляе сваю мадэль сусвету: *Холодная, скользко-вогнутая, замкнутая Вселенная, а в ней солнечно освещенная ниша. Как стеклянная мухоловка. Стенка из синего бесконечного льда. Там, снаружи – Их глаза. В круглой нише, внутри ледяной Вселенной ползают по изогнутой стенке те, кто называет себя людьми. (И воображают, что они не внутри шара, а на поверхности – «на планете»). Снаружи – Они. Глаза льда. Нет, огненные Глаза! Я, только я вижу Их*¹³.

З успамінаў паплечнікаў Гітлера вядома, што ён быў містыкам. Яго светаразуменне спалучала элементы язычніцтва і малавядомых культураў, распаўсюджаных сярод нацысцкай партыйнай эліты. Аднак А. Адамовіч, прыводзячы менавіта ў такім выглядзе мадэль сусвету па Гітлеру, робіць яшчэ і значную спасылку на вядомы ніцшэанскі тэзіс пра смерць Бога. “Яны”, “Вочы”, “Магутнасці” – нейкія пазасусветныя сілы – і ёсць замена хрысціянскаму Богу, якую нават сам Ф. Ніцшэ не прыводзіць выразна ў сваіх творах, адмаўляючы хрысціянства. Нямецкі імараліст называў хрысціянскую веру *единым великим проклятием, единой великой внутренней порчей, единым великим инстинктом мести, для которого никакое средство не будет достаточно ядовито, коварно, низко, достаточно мало, – я называю его единым бессмертным, позорным пятном человечества*...¹⁴. Гітлер жа ідзе далей, замяняючы Бога, які памёр, нейкімі новымі звышсутнасцямі, якія з’яўляюцца “жывым” увасабленнем ніцшэанскай “маралі”.

Увогуле разгляду матыву “смерці Бога” А. Адамовіч надае ў філасофскім плане свайго твора вельмі вялікае значэнне. Пры гэтым неабходна адзначыць, што Бог для беларускага пісьменніка-інтэлектуала – гэта не толькі і не столькі надсусветная духоўная сутнасць, а ўвасабленне найлепшых чалавечых якасцяў, пазачасавых, неадменных маральных імператываў: дабрыні, спагадлівасці, міласэрнасці і г.д. Ніцшэанская “смерць Бога”, паводле меркавання А. Ада-

¹² А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, Мінск 2014, с. 22.

¹³ Тамсама, с. 16.

¹⁴ Ф. Ницше, *Антихрист. Проклятие христианству*, Мінск 1997, с. 191.

мовіча, ёсць смерць чалавека, яго маралі. Асабліва выразна гэтая ідэя ўвасабляецца, па-першае, праз вобразы Оскара Паўля Дзірлевангера, камандзіра карнага батальёна СС і обер-шарфюрэра Цымермана, па-другое, у прыведзеным пісьменнікам дыялогу мёртвага Бога з прастытуткай.

Даследчыкі творчасці А. Адамовіча неаднаразова справядліва называлі яго наватарам. Метады і прыёмы стварэння яго раманаў і аповесцяў сапраўды былі незвычайнымі, цалкам новымі для беларускай літаратуры. Яго наватарства вельмі выразна выяўляецца і ў “Карніках”. Псіхалагізм у беларускай літаратуры сам па сабе – не новая плынь. Яго рознакаснае выяўленне мы бачым у прозе М. Гарэцкага, Змітрака Бядулі, Кузьмы Чорнага, Я. Брыля, В. Быкава, І. Пташнікава. Аднак наватарства Адамовіча-мастака было ў тым, што, па-першае, ён зрабіў даследаванне псіхалогіі дамінантай цэлага твора; па-другое, беларускі мысляр звярнуўся да нязвыклай для нас інавацыйнай сістэмы стварэння карціны ўнутранага свету чалавека, да так званага *чорнага псіхалагізму*.

Чорны псіхалагізм як сістэма вобразных і экспрэсіўных мастацкіх сродкаў, накіраваных на стварэнне глыбіннай карціны ўнутранага свету асобы з акцэнтам на змрочнай сутнасці свядомасці, сфарміраваўся ў заходнееўрапейскай і амерыканскай літаратурах у міжваенны час і атрымаў працяг у літаратуры другой паловы XX стагоддзя. Галоўнымі прычынамі яго ўзнікнення сталі ўплыў дзвюх сусветных войнаў, экзістэнцыйны крызіс, пераасэнсаванне маральных прынцыпаў, якія дагэтуль здаваліся непарушнымі. Чорны псіхалагізм як мастацка-выяўленчую сістэму выкарыстоўвае ў сваіх творах, напрыклад, Іэн Мак’юэн, адзін з найбольш уплывовых брытанскіх пісьменнікаў сучаснасці (“Суцяшэнне падарожнікаў”, “Чорныя сабакі”), аналізуючы найбольш змрочныя праявы антыгуманнасці асобы.

І ў “Карніках” выяўляюцца прыкметы паэтыкі чорнага псіхалагізму праз яго асноўныя матывы: смерці, жаху, псіхічнай напружанасці, раскрыцця змрочнага боку чалавечай свядомасці, якія перажывае герой. Беларускі мастак выкарыстоўвае чорны псіхалагізм перш за ўсё як асноўны спосаб раскрыцця вобразаў байцоў і камандзіраў карнага батальёна, а таксама мастацкай інтэрпрэтацыі асобы Гітлера. Аднак, калі героі твораў брытанскага аўтара “Суцяшэння падарожнікаў” Мэры, Колін, Роберт і Кэралайн, нягледзячы на рэалістычнасць апавядання, усё ж застаюцца толькі спараджэннямі аўтарскай фантазіі, то Тупіга, Белы, Мураёў, Дзірлевангер і іншыя карнікі з аповесці “Карнікі” сапраўды існавалі і здзяйснялі свае злачынствы супраць тысяч

людзей. Гэтым А. Адамовіч выбіваецца з шэрагу пісьменнікаў, якія выкарыстоўвалі чорны псіхалагізм для раскрыцця мастацкіх вобразаў твораў. Сінтэз псіхалагічнага аналізу з ідэяй звышлітаратуры даў вельмі моцны рэцэптыўна-аксіялагічны вынік – аповесць “Карнікі” стала звыштворам, літаратурна-філасофскім феноменам, у якім беларускі пісьменнік не толькі змог паслядоўна паказаць паталагічныя змены свядомасці ваенных злачынцаў, але і выявіць глыбінныя, маральна-светапоглядныя прычыны, якія штурхалі здраднікаў да крываваых актаў генацыду.

Па нашым перакананні, вобразная сістэма твора адыгрывае канцэптуальна важную ролю ў выяўленні антыніцшэанскай філасофіі “Карнікаў”. Абмалёўка і характарыстыка вобразаў нацысцкіх афіцэраў падпарадкаваныя адной глабальнай мэце – паказаць глыбіню расчалавечвання чалавека, яго маральнага падзення і накіраваны на даследаванне прычын і выкрыццё гэтых з’яў. Да асэнсавання ніцшэанскай “маралі” нямецкія афіцэры, героі твора, падыходзяць па-рознаму. Цымерман, хутчэй, тэарэтык – ён ведае напамяць шматлікія фрагменты з Ф. Ніцшэ і здольны разважаць над імі, нават праводзіць паралелі з іншымі філасофскімі і рэлігійнымі сістэмамі, і перш за ўсё – хрысціянствам. Обер-штурмбанфюрэр Дзірлевангер выразна выяўляе свае погляды ў маналогам, звернутых да Мураўёва, жадаючы данесці рускаму “святло” гіпербарэйскіх ідэй:

Природа не лжет, говорит откровенно слабым, больным: вы должны погибнуть! А они адвокатов наняли, и те, болтая века и тысячелетия о жалости, сострадания, лишь удваивают, утраивают на земле страдание. Я жалею тебя, и нас уже двое несчастных – вместо одного. Это как зараза. Страдающих надо изолировать, как прокаженных. Циклоп смеется, когда его щекочет нежная рука, – так и великая идея, когда ее дразнят моралью. Вся культура выросла из одухотворенной жестокости. Но именно одухотворенной, а не просто жестокости. ... Великая цель достигается лишь великим преступлением – против так называемой морали¹⁵.

У сваім ўспрыманні ідэй ніцшэанства Цымерман блізкі да Гітлера, аднак з’яўляецца перш за ўсё тэарэтыкам. Інтэрпрэтуючы Ф. Ніцшэ, ён адзначае, што той даў і немцам, і будучым пакаленням звышчалавекаў інструкцыю і маральнае апраўданне ўсіх злачынстваў, якія яны ўчыняць, напрыклад: *Не в теориях, не в политэкономиях*

¹⁵ А. Адамович, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, с. 172–173.

*ищите – в себя загляните, да не трусьте, поглубже! Себя выпустите, дайте живому проявиться! Не стыдитесь себя! Отбросьте шелк! Ощутите радость ножа!*¹⁶.

Успрыманне ніцшэанства Цымерманам – не што іншае, як прага да апраўдання масавых забойстваў і катаванняў, здзейсненых эсэсаўцамі. Нягледзячы на прэзентацыю сябе звышчалавекам, які здольны на ўсё, карнік усё роўна застаецца чалавекам слабым, магчыма, яшчэ больш слабым, чым яго ахвяры. Імаралізм, рэалізаваны нацыстамі на практыцы, выкрываецца беларускім пісьменнікам не толькі праз укладанне выразна ніцшаўскіх рэмінэсцэнцый у вусны забойцаў-карнікаў, але і праз інтэрпрэтацыю Цымерманам Бібліі. Над яе зместам обер-штурмбанфюрэр іранізуе, гаворачы: *Жалость, сострадание к ближнему, доброта – ох, как это ново! И как удобно! Все это шантаж со стороны слабых, низших*¹⁷.

Хрысціянскай маралі нацыст супрацьпастаўляе жорсткую і бесчалавечную ідэалогію, заснаваную на філасофіі Ф. Ніцшэ. Гуманнасць, спачуванне – гэтыя рысы чалавечай асобы нічога не значаць для новага гіпербарэя. Замест іх – жорсткасць, сіла зброі і нецярпімасць да любых праяў іншадумства. Уступаючы ў завочную палеміку з невядомымі дагэтуль аўтарамі Бібліі, ніцшэанец Цымерман, сын святара, гуляе на супярэчнасцях Святога Пісання, даводзячы, аднак, тую ж самую думку аб адсутнасці сэнсу ў захаванні маралі: *Моего дедушку очень обижали противоречия Ветхого и Нового заветов, старой и новой морали. (...) И как могут в одной книге рядом стоять: «зуб за зуб!» и «не убий!», «до седьмого колена мечь» и «процай врагов». Он [Ніцшэ – А.П.] первый, кто так громко и открыто осмелился сказать: а ее и не надо, никакой морали! Не нужна она людям, избравшим себя. Ни старая, ни новая: природа морали не знает!*¹⁸.

Увогуле, разважаючы пра Ф. Ніцшэ і яго філасофію, якая стала асновай для нацысцкай ідэалогіі, А. Адамовіч выкарыстоўвае шмат устойлівых выказаў, якія паўтараюцца рознымі героямі твора ў розных абставінах. Галоўны з іх, безумоўна, – гэта вынесенае ў назву выслоўе “радасць нажа”. Ён успрымаецца не толькі ў прамым значэнні – радасць забойцы ад выканання сваёй працы – але і ў больш глыбінна-філасофскім сэнсе. “Радасць нажа”, у разуменні пісьменніка, – гэта ад-

¹⁶ Тамсама, с. 172.

¹⁷ Тамсама, с. 172.

¹⁸ Тамсама, с. 171–172.

чуванне пачвар-гіпербарэяў, іншасказальнае сцвярджанне прынцыпу, паводле якога спачуванне выкараняецца з ліку маральных характарыстык асобы, што з'яўляецца абавязковай умовай уваходжання ў шэрагі звышчалавекаў. Пра значэнне гэтага сімвалу слухна заўважае ў сваім даследаванні С. Цыбакова: *Аллюзія «радость ножа» – ключевой компонент интертекстуального плана поэтики произведения, с которой в смысловом отношении тесно связано выражение метафорического характера «ножи ... жестоких парадоксов»¹⁹.*

Оскар Дзірлевангер адрозніваецца ад свайго паплечніка Цымермана тым, што ён успрыняў ніцшэанскія ідэі як інструкцыю да дзеяння. Калі обер-штурмбанфюрэр – тэарэтык, які шмат гаворыць, то не такі шматслоўны Дзірлевангер – практык генацыду. За ўвесь твор ён толькі раз дазваляе сабе “даць слабіну” – кулямётчыка Тупігу, які, па меркаванні Дзірлевангера, праявіў няскоранасць, ён не забівае толькі ў гонар дня нараджэння сваёй маці:

Не пулемет не понравился Дирлевангеру, а глаза, дерзкая уверенность раба, что он нравится немецкому офицеру, что он заслуживает одобрения, поощрения. Вот он как выглядит – раб, из которого не вышибли уверенность, что он может знать мысли, угадать поступки своего господина! Да он хуже, опаснее тех, кто уже сгорел!.. (...) Нет, у Дирлевангера этот день особенный: день рождения Паулины Херлингер, его добрейшей мутти! Она была очень верующая и пусть поживает спокойно: в этот день сын ее не убьет своей рукой даже мухи. Даже вот этого бунтовщика!²⁰

Выяўленне А. Адамовічам адносін камандзіра эсэсаўцаў да рэлігіі пад уздзеяннем змененай, перавернутаі маралі таксама цікавае ў кантэксце нашага даследавання. Дзірлевангер некалькі разоў падкрэслівае сваё глыбокае знаёмства з Бібліяй (як ва ўрыўку з чытаннем Стасій ветхазаветнай легенды пра Юдзіф) ці, як у прыведзеным вышэй прыкладзе, карнік зберагае памяць аб сваёй набожнай маці. Зроблена гэта А. Адамовічам, на наш погляд, дзеля таго, каб яшчэ больш выразна, праз супрацьпастаўленне паказаць, кім на самой справе з'яўляецца нацысцкі афіцэр – сапраўдным д'яблам, ворагам усялякага праяўлення

¹⁹ С. Цыбакова, *Ницше в художественном сознании А. Адамовича (на материале повести «Каратели»)*, «Филологические науки. Вопросы теории и практики» № 11 (29). В 2 ч., Тамбов 2013, ч. 2, с. 201.

²⁰ А. Адамович, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, с. 251–252.

хрысціянскай, і, шырэі, агульначалавечай, маралі. Ва ўзгаданым вышэй артыкуле С. Цыбакова заўважае на гэты конт так: *Оскар Дирлевангер, изоциренный садист и циник, пораженный какой-то чудовищной душевной аномалией, подобно Ф. Ницше, воспитанному в детские и отроческие годы в атмосфере почитания христианского Бога, являет собой прямой антипод христиански ориентированной личности*²¹.

Аповесць “Карнікі” вызначаецца яшчэ і важнай асаблівасцю кампазіцыі – у ёй мы бачым некалькі кульмінацыйных момантаў. І калі для асноўнага сюжэту кульмінацыя – гэта знішчэнне цэнтральнай сядзібы ў Борках, то для ідэйна-філасофскага зместу аповесці – гэта глава “Размова памерлага Бога з прастытуткай”. Яе назва – алюзія на вядомы тэзіс нямецкага філосафа пра “смерць Бога”, які ён праз вусны Заратустры з твора “Так гаварыў Заратустра” даводзіў да сваіх чытачоў. Гэтая глава адносна невялікая па памерах, аднак мае складаную структуру і важнае філасофска-сэнсавае нападўненне. Па сутнасці, яна інтэртэкстуальная і ўтрымлівае ў сабе цытаты з кніг самога Ф. Ніцшэ, з Бібліі, а таксама – глыбока сімвалічныя канцэпты. “Размова памерлага Бога з прастытуткай” з’яўляецца цэнтрам ідэйна-філасофскага зместу ўсёй аповесці.

“Размова...” пабудавана ў форме дыялогу. Апанентам прастытуці з’яўляецца Бог, які называе сябе *старым часовшчыком*²². Асноўны яго занятак – калекцыянаванне старых гадзіннікаў. Ужо ў пачатку размовы мы разумеем, што жанчына прыходзіць да Бога не першы раз, і абодва героі ведаюць перадгісторыю дыялогу. Чытач жа павінен узнаўляць тое, што было раней, па іх рэпліках. У вобразе-алегорыі студэнта, якога прастытутка заразіла сіфілісам, мы адносна лёгка пазнаём аблічча Ф. Ніцшэ. Духоўнае падзенне яго Бог вызначае так: *твой бедняга студент лишь помог болезни определиться. Он лишь выразил красиво – и может, это главный грех его! – обратительно красиво прояснил то, что происходит в мире. И тем самым повесил вину времени себе на шею...*²³. Гэтым выказваннем А. Адамовіч вызначае ролю Ф. Ніцшэ як прарака і ідэолага будучых злачынстваў.

²¹ С. Цыбакова, *Ницше в художественном сознании А. Адамовича (на материале повести «Каратели»)*, «Филологические науки. Вопросы теории и практики», с. 203.

²² А. Адамович, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гиперборцев*, с. 183.

²³ Тамсама, с. 185.

Пры гэтым беларускі пісьменнік словамі Бога заўважае, што Ф. Ніцшэ – гэта яшчэ і *Тщеславное зеркало – вот кто твой велеречивец!* «*Смотрите, люди, как я вас беспощадно отражаю! А для этого – смотрите на меня*». *На меня!* – в этом вся штука. «*Знать вас не желаю, презираю вас, ничтожество, смотрите, смотрите, как я вас знать не хочу! Сюда, на меня, в меня смотрите!*»²⁴. Такім чынам пісьменнік-гуманіст падкрэслівае глыбінныя матывы таго маральнага броду, што ўтрымліваюць у сабе антыхрысціянскія і антычалавечыя творы Ф. Ніцшэ.

Вобраз Бога ў гэтай главе даволі супярэчлівы. З аднаго боку, менавіта праз яго думкі і словы, звернутыя да жанчыны, А. Адамовіч выкрывае сутнасць ніцшэанства. З другога ж боку – Бог сам паўстае перад намі як даволі жорсткая істота, напрыклад: *Я устал миловать!.. Злодеи злодействуют, и злодействуют злодеи злодейски!.. Устал я! Враждуйте, народы, но трепещите!.. Вооружайтесь, но трепещите!.. Будут жечь оружие, а спасения не будет!.. (...). Небо ваше сделаю, как железо, и землю вашу, как медь... Мясо будете есть, пока не пойдет оно из ноздрей ваших!*²⁵. Гаворачы біблейскімі цытатамі, Бог выражае незадавальненне сваім лепшым тварэннем, якое, аднак, мяркуючы па рэпліцы *Я вообще ничего не планировал, не задумывал. Твой студент угадал: я не из глины создал вас – из вдохновения!*²⁶, стала вынікам выпадковасці. Беларускі пісьменнік сам ўдзельнічаў у вайне, бачыў і чуў шмат такога, што магло прымусіць яго сумнявацца ў тым, што Бог увогуле можа нейкім чынам уздзеінічаць на чалавека, калі адбываліся масавыя забойствы, катаванні і іншыя злачынствы супраць чалавечнасці. Безумоўна, гэты вопыт таксама знайшоў свой адбітак у «Размове Бога з прастытуткай». Адвяргаючы ніцшэанскую філасофію і застаючыся ў жыцці вернікам, А. Адамовіч, тым не менш, як мастак разгортвае тэзіс аб «смерці Бога», і, уносячы яго ў мастацкае даследаванне, робіць гэту ідэю зыходнай кропкай для глыбіннага маральна-філасофскага аналізу цывілізацыйных змяненняў.

Алагічнасць і парадаксальнасць увогуле характэрныя для «Размовы...». Калі ў сваёй публіцыстыцы А. Адамовіч выказваў думкі ясна і дакладна, то ў «Карніках» увогуле і ў «Размове...» у прыватнасці пісьменнік наўмысна адыходзіць ад чаканай логікі. Зроблена гэта бы-

²⁴ Тамсама с. 185.

²⁵ Тамсама, с. 188.

²⁶ Тамсама, с. 186.

ло, на нашу думку, як своеасаблівая алузія на стыль самога Ф. Ніцшэ, на шмат у чым алагічныя думкі нямецкага філосафа. Дыялог Бога і жанчыны больш нагадвае два маналогі. У гэтым праяўляецца матыў адсутнасці паразумення, што прыводзіць да трагедый: і прыватначалавечых, якія ламаюць лёсы аднаго ці некалькіх людзей, і агульначалавечых, якія могуць павярнуць увогуле ўвесь ход гісторыі зямной цывілізацыі ў іншым напрамку.

“Памерлы Бог”, па А. Адамовічу, – гэта яшчэ і тая постаць, якая служыць выразнікам адной з асноўных ідэй творчасці пісьменніка-інтэлектуала, ідэй недапушчэння атамнага Апакаліпсісу. Па меркаванні беларускага гуманіста, трагічны канец быцця сімвалізуецца адным з тых гадзіннікаў, якія калекцыяніруе Бог, і дзейнасць якога не падпарадкаваная Божай волі. Кіруе гэтым працэсам толькі расчалавечаны навукова-тэхнічны прагрэс. Ён, па меркаванні А. Адамовіча, і стане прычынай гібелі цывілізацыі. Ніцшэанская ідэя “смерці Бога” з трывогай успрымаецца пісьменнікам з-за адмаўлення рэлігійнай увогуле і хрысціянскай, у прыватнасці, свядомасці. Ідэя “смерці Бога” ў адамовічаўскай інтэрпрэтацыі, мае на ўвазе не толькі страту веры ў Бога, але і няверу ў ягоны промысел – у чалавека.

Філасофскі скептыцызм беларускага пісьменніка яшчэ больш выразна бачыцца ў аповесці “Апошняя пастараль”, дзе Бог – гэта ўжо не жорсткі і цынічны, але бяздзейсны мысляр, накітаваны Цымермана, бесчалавечны эксперыментатар, які падштурхоўвае да дуэлі апошніх нашчадкаў Каіна на Зямлі: савецкага камандзіра падводнай лодкі і амерыканскага лётчыка.

Увогуле ж імя такога біблейскага персанажа, як Каін, сустракаецца ў “Размове...” невыпадкова. Памерлы Бог называе яго першым, хто пазнаў радасць нажа. Гэтым А. Адамовіч звязвае вобраз ветхазапаветнага Каіна з вобразамі карнікаў батальёна Дзірлевангера, дэкларуючы непарыўную сувязь братазабойцы з нацысцкімі злачынцамі. “Пячатка Каіна”, паводле маральна-філасофскай канцэпцыі А. Адамовіча, – гэта і ёсць тое самае гіпербарэйства, пра якое пісаў Ф. Ніцшэ. Пісьменнік уводзіць гэты біблейскі канцэпт у вобразную структуру твора, каб маральна асудзіць чалавеказабойства, зрабіць гэтае злачынства прадметам палемікі і праз дыялог выкрыць яго сапраўдную сутнасць. Каін, фактычна, першы гіпербарэй. І хаця ніцшэанскае гіпербарэйства ў кантэксце “Размовы...” выходзіць па-за межы філасофскай мадэлі самога Ф. Ніцшэ, атрымліваючы пазачасовае, універсальнае значэнне, беларускі мысляр развівае ідэю нямецкага філосафа аб ўсёпранікальнасці гіпербарэйства і дадае: *Чтобы быть гипербореем,*

*не обязательно жить в Европе. Или в Азии. Или в Америке. Достаточно им быть*²⁷.

А. Адамовіч наўмысна робіць апанентам памерлага Бога менавіта жанчыну. Яе месца ў ніцшэанстве – значна ніжэйшае за месца мужчыны. Жанчына паўстае як слабая істота з рабскай свядомасцю. *Жаночае*, паводле ніцшэанскай філасофіі, гэта *рабскае*²⁸. А. Адамовіч жа проціпастаўляе жаласлівасць, спагадлівасць прастытуткі халоднаму розуму і нянавісці забытага чалавекам Бога. *Пожалей их!* (...). *Но мы так хотим счастья! Больше всего. Все хотят счастья*²⁹. Мяккасць жанчыны, яе імкненне да кампрамісу сутыкаецца з суровасцю Творцы. Адамовічавы гераіня паўстае перад намі і як ахвяра абставін, няўмольнасці лёсу, і як асоба, якая сваімі ўчынкамі разбурае жыцці іншых. Аднак гуманізм, спагадлівасць, жаданне дапамагчы не толькі студэнту, але і ўсяму чалавецтву (менавіта яго інтарэсы бароніць жанчына, уступаючы ў спрэчку з Творцам наконт месца і ролі людзей у боскай задуме) робяць прастытутку больш прывабным персанажам за яе апанента. “Памерлы” Бог, які схільны караць людзей, а не прабацаць ім грахі, у нейкі момант зліваецца з вобразам самога Ф. Ніцшэ – нездарма А. Адамовіч укладае шматлікія цытаты нямецкага маральнага нігіліста менавіта ў вусны Бога. А жанчына, нягледзячы на відавочны аксюмаран “высокамаральнай прастытуткі”, з’яўляецца кволым промнем надзеі для чалавецтва, бо, згодна з філасофіяй пісьменніка, толькі дабрыня, спагадлівасць, павага да іншых (якраз тыя якасці, якія дэманструе ў гэтай главе апанентка Бога) могуць выратаваць чалавецтва ад Апакаліпсісу. Увогуле ж, вобраз гэтай гераіні вельмі блізкі да вобразу Сонечкі Мармеладавай са знакамитага “Злачынства і пакарання” Ф. Дастаеўскага. У абодвух творах менавіта парадаксальныя вобразы падкрэслена чыстых і нявінных прастытутак з’яўляюцца вобразамі-канцэптамі выратавальніц: як Сонечка Мармеладава прыходзіць да канчаткова заблукаўшага ў сафістычных памылках Раскольнікава, і са знаёмства з ёю Радзівон пачынае шлях да адраджэння, так і жанчына з “Карнікаў” з’яўляецца перад самай кульмінацыйнай творы. Нягледзячы на змрочную атмасферу і быццам бы трыумф Зла, яна ўсё ж сцвярджае, што чалавецтва яшчэ можна выратаваць.

²⁷ А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописания гиперборцев*, с. 224.

²⁸ Ф. Ницше, *Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого*, Москва 2010, с. 360.

²⁹ А. Адамовіч, *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописания гиперборцев*, с. 189.

Паміж вобразам жанчыны з “Размовы...” і эпізадычнымі вобразамі беларускіх сялянак, якія сустракаюцца ў іншых главах аповесці, ёсць свая непарыўная сувязь. Прастытутка, але высакародная, гуманная, пярэчыць не толькі Творцу. Яна маральна супрацьстаіць дзірлевангераўцам, якія адкрыта здзекуюцца, адчуваючы сваю моц, з “бабьего ужаса”. Забойства жанчын для байцоў батальёна – гэта не толькі частка іх крывавай працы, але яшчэ і сапраўдны рытуал. Карнікі праходзяць ініцыяцыю, забіваючы відавочна слабых і безабаронных. У гэтым, па сутнасці, і ёсць сэнс ніцшэанскага гіпербарэйства – здзекі з тых, хто не можа абараніцца, забойства тых, хто не можа супраціўляцца. Генацыд мірнага насельніцтва, карныя акцыі супраць жанчын і дзяцей – гэта яшчэ і спосаб поўнасьцю падавіць у сабе “жаночае”: спагадлівасць, гуманнасць, памяркоўнасць.

Такім чынам, мы пераконваемся, што А. Адамовіч у “Карніках” свядома і паслядоўна выкрывае ніцшэанскі імаралізм і як філасофію, і як аснову для стварэння нацысцкай чалавеказнішчальнай сістэмы. Постаць беларускага мысляра выразна ўзбуйняецца ў шэрагу іншых мастакоў і філосафаў, апанентаў Ф. Ніцшэ (нямецкага пісьменніка Т. Мана і нямецкіх жа мысляроў Д.Ф. Штрауса і Е. Дзюрынга, амерыканскага філосафа А. Блума, венгерскага літаратурнага крытыка-неамарксіста Д. Лукача, рускіх творцаў Л. Талстога, Н. Грота, Л. Лапаціна, даследчыка гісторыі філасофіі С. Адуева). Аўтар паслядоўна крытыкуе гіпербарэйства як тэорыю, паводле якой перавагу аднаго чалавека над другім можна ўстанавіць грубай сілай і прыналежнасьцю да “вышэйшай” расы. Найбольш важнай і канцэптуальнай па сваім ідэйна-філасофскім змесце, як ужо падкрэслівалася, з’яўляецца глава “Размова памерлага Бога з прастытуткай”, якая з’яўляецца цэнтрам выкладання антыніцшэанскіх, гуманістычных ідэй А. Адамовіча. Будуючы гэты эпізод твора як дыялог, аўтар стварае цэласны малюнак прычын, якія дазволілі ніцшэанству з’явіцца і заняць трывалыя пазіцыі сярод іншых філасофскіх сістэмаў. Беларускі пісьменнік таксама прагназуе магчымыя катастрафічныя вынікі далейшага існавання чалавекананавісніцкіх сістэмных ідэалогій. Шырока выкарыстоўваючы наватарскія для беларускай літаратуры прыёмы, накшталт *чорнага псіхалагізму* і *плыні свядомасці*, пісьменнік распрацоўвае на дакументальнай аснове вобразы карнікаў. Ён па-мастацку дакладна даследуе глыбіні іх псіхалогіі і прыходзіць да высновы: здраднікамі не нараджаюцца, імі становяцца тыя, хто зламаўся, не змог пайсці насуперак абставінам.

Мы пераконваемся, што, выкрываючы ніцшэанскія матывы “звышчалавека” ў аповесці “Карнікі”, А. Адамовіч засяроджваецца на

паказе антычалавечнасці ідэй нямецкага філосафа. Кіруючыся базавымі паняццямі гуманізму, беларускі пісьменнік і сёння, у XXI стагоддзі, папярэджае аб небяспецы і катастрофічных наступствах існавання чалавеканенавісніцкіх ідэалогій. Завочная палеміка беларускага пісьменніка-мысляра з Ф. Ніцшэ і яго ідэямі – гэта ідэйна-філасофская аснова твора. Менавіта праз паслядоўнае абвяржэнне ніцшэанскіх ідэй і сцвярджэнне ідэалаў чалавекалюбства, спагадлівасці, добразычлівасці А. Адамовіч разбурае філасофскія парадоксы нямецкага імараліста. Беларускі пісьменнік даводзіў: асноўныя “грахі” Ф. Ніцшэ заключаюцца ў паэтызацыі ваяўнічасці, сцвярджэнні перавагі аднаго чалавека над другім толькі па прыналежнасці да “вышэйшай” расы, у фарміраванні культу грубай сілы і, нарэшце, у стварэнні небяспечнай ідэалогіі, якая была выкарыстана для апраўдання масавых забойстваў падчас Другой сусветнай вайны. Пры гэтым, намагаючыся зразумець вытокі з’яўлення такой філасофскай сістэмы, А. Адамовіч паказвае, што, страціўшы Бога, чалавецтва страціць і перспектыву свайго існавання. Ён асэнсоўвае ідэю “смерці Бога” і робіць яе адпраўной кропкай для сваіх разважанняў не толькі над праблемамі мінулага, але і над глабальнымі цывілізацыйнымі пытаннямі, якія павінны паўстаць ужо перад наступнымі пакаленнямі. Асуджаючы асноўныя догмы ніцшэанства, аўтар “Карнікаў” засцерагае сучаснікаў і іх нашчадкаў ад паўтарэння памылак гісторыі, якія ў сённяшняй тэхнагеннай сітуацыі могуць мець фатальны для чалавецтва вынік.

L I T E R A T U R A

- Adamowicz A., *Karatieli. Radost' noża, ili Żywieopisanija gipierboriejew*, Minsk 2014 [Адамовіч А., *Каратели. Радость ножа, или Жизнеописание гипербореяев*, Минск 2014].
- Brutienc K., *Niesbywszejesia. Nierawnodusznyje zamietki o pieriestrojkie*, Moskwa 2005 [Брутенц К., *Несбывшееся. Неравнодушные заметки о перестройке*, Москва 2005].
- Букаў В., *Sotnikau. U tumanie*, Minsk 2015 [Быкаў В., *Сотнікаў. У тумане*, Мінск 2015].
- Букаў В., *Zbor tworau*. U 4 t., Minsk 1980, t. 1 [Быкаў В., *Збор твораў. У 4 т., Мінск 1980, т. 1*].
- Буков В., *Sobranije soczinenij*. W 4 t., Moskwa 1986, t. 4 [Буков В., *Собрание сочинений. В 4 т., Москва 1986, т. 4*].
- Субакowa S., *F. Nicsze w chudożestwiennom soznaniu A. Adamowicza (na matieriale powiesti «Karatieli»)*, «Filologiczeskije nauki. Woprosy teorii i prak-

- tiki» № 11 (29). W 2 cz., Tambow 2013, cz. 2 [Цыбакова С., *Ф. Ницше в художественном сознании А. Адамовича (на материале повести «Каратели»*), «Филологические науки. Вопросы теории и практики» № 11 (29). В 2 ч., Тамбов 2013, ч. 2].
- Jaspiers K., *Obszcząja psychopatologija*, Moskwa 1997 [Ясперс К., *Общая психопатология*, Москва 1997].
- Koch-Chillebriecht M., *Homo Gitler: psychogramma diktatora*, Minsk 2003 [Кох-Хиллебрехт М., *Номо Гитлер: психограмма диктатора*, Минск 2003].
- Mann T., *Sobranije soczinienij*. W 10 t., Moskwa 1960, t. 10 [Манн Т., *Собрание сочинений*. В 10 т., Москва 1960, т. 10].
- Nicsze F., *Tak goworil Zaratustra. Kniga dla wsiech i ni dla kogo*, Moskwa 2010 [Ницше Ф., *Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого*, Москва 2010].
- Nicsze F., *Antichrist. Proklatiye christianstwu*, Minsk 1997 [Ницше Ф., *Антихрист. Проклятие христианству*, Минск 1997].
- Norin Je., *Portriet palacza. Oskar Dirlewangier i jego brigada*, [online], https://life.ru/t/portriet_palacha_oskar_dirlievanghier_i_iegho_brighada, [dostup: 09.11.2019] [Норин Е., *Портрет палача. Оскар Дирлевангер и его бригада*, [online], https://life.ru/portriet_palacha_oskar_dirlievanghier_i_iegho_brighada, [доступ: 09.11.2019].
- Sin'kowa Ł., “*Nieprydumanaja litaratura*”: fakt i mastacki wymysiel u litaraturnym slowie, (u:) *Stawianskija litaratury u kantekscie suswietnaj: da 750-hoddzia sa dnia naradzennia Dante Alighjery i 85-hoddzia Uladzimira Karatkiewicza*: materyjaly XII Mižnar. nawuk. kanf., Minsk, 22–24 kastruczynika 2015. U 2 cz., Minsk 2016, cz. 1 [Сінькова Л., “*Непрідумана літатура*”: факт і мастацкі вымысел у літаратурным слове, (у:) *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг’еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча*: матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22–24 кастрычніка 2015. У 2 ч., Мінск 2016, ч. 1].
- Szestow Ł., *Dobro w uczeniu gr. Tolstogo i Nicsze*, Moskwa 2000 [Шестов Л., *Добро в учении гр. Толстого и Ницше*, Москва 2000].
- Zabalotnaja I., *Janka Bryl’ i Ales’ Adamowicz u wyjaulenni kanceptu “wajna”*: uniwersal’ny i nacyjanal’ny kantekst, (u:) *Stawianskija litaratury u kantekscie suswietnaj litaratury: da 900-hoddzia Kiryła Turauskaha i 200-hoddzia Tarasa Szauczzenki*: materyjaly XI Mižnar. nawuk. kanf., Minsk, 24–26 kastruczynika 2013, Minsk 2013 [Забалотная І., *Янка Брыль і Алясь Адамовіч у выяўленні канцэпту “вайна”*: універсальны і нацыянальны кантэкст, (у:) *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай літаратуры: да 900-годдзя Кірыла Тураўскага і 200-годдзя Тараса Шаўчэнкі*: матэрыялы XI Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–26 кастрычніка 2013, Мінск 2013].

Р Э З Ю М Э

ІДЭЙНА-ФІЛАСОФСКІ ЗМЕСТ АПОВЕСЦІ АЛЕСЯ АДАМОВІЧА “КАРНІКІ”
Ў КАНТЭКСЦЕ “АНТЫНІЦШЭАНСКАЙ” ПЛЫНІ
ЕЎРАПЕЙСКАГА ГУМАНІЗМУ ХІХ–ХХ СТАГОДДЗЯЎ

У артыкуле разглядаецца ідэйна-філасофскі змест аповесці Алеся Адамовіча “Карнікі. Радасць нажа, або Жыццёапісанне гіпербарэяў”. Аналізіруецца стратэгія выкрыцця ў творы ідэі “звышчалавечнасці” нямецкага філосафа Ф. Ніцшэ. Выяўляецца наватарства А. Адамовіча ў выкарыстанні прыёмаў *плыні свядомасці і чорнага псіхалагізму* для раскрыцця вобразаў карнікаў батальёна Дзірлевангера. Звяртаючыся пры разглядзе аповесці беларускага пісьменніка да кантэксту агульнаеўрапейскага гуманістычнага літаратурна-грамадскага руху “антыніцшэанства”, аўтар артыкула адзначае ідэйныя сыходжанні паміж аповесцю “Карнікі” і творчасцю Ф. Дастаеўскага і Л. Талстога.

Ключавыя словы: А. Адамовіч, канцэпцыя звышлітаратуры, Ф. Ніцшэ, антыніцшэанская філасофія, імаралізм, псіхалагічны аналіз, чорны псіхалагізм, плынь свядомасці, біблейскія канцэпты.

S T R E S Z C Z E N I E

IDEOLOGICZNA I FILOZOFICZNA TREŚĆ POWIEŚCI ALEKSANDRA
ADAMOWICZA „OPRAWCY” W KONTEKŚCIE ANTY-NIETZSCHEAŃSKIEJ FALI
HUMANIZMU EUROPEJSKIEGO W XIX I XX WIEKU

W artykule omówiono ideologiczne i filozoficzne treści powieści A. Adamowicz „Oprawcy”. Autor artykułu analizuje strategię demaskowania idei „nadczołowieka” niemieckiego filozofa Friedricha Nietzschego. Zdaniem autora A. Adamowicz był innowacyjny w zakresie stosowania metod „strumienia świadomości i „czarnej psychologii”. Jego twórczość pojawia się w kontekście europejskiej literatury i ruchów społecznych o charakterze anty-Nietzscheańskim. Autor wskazuje na paralele między utworem „Oprawcy” a dziełami Dostojewskiego i Tolstoja.

Słowa kluczowe: A. Adamowicz, koncepcje superliteratury i nowego myślenia, F. Nietzsche, nietzscheanizm, filozofia antynietzscheańska, analiza psychologiczna, czarny psychologizm, koncepcje biblijne.

S U M M A R Y

IDEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL CONTENT OF THE NOVEL “PUNISHER”
BY A. ADAMOVICH IN THE CONTEXT OF “ANTYNIETZSCHEANISM” FLOW
OF EUROPEAN HUMANISM IN THE 19TH–20TH CENTURY

The article discusses the ideological and philosophical content of the novel by Alexander Adamovich “The Punisher”. It also analyzes the process of exposing ideas of “superhuman” of German philosopher Friedrich Nietzsche. A. Adamovich’s

approach is innovative in the use of methods of “streams of consciousness” and “black psychology”. Putting Belarusian writer creativity in the context of European humanistic literary and social trends of anti-Nietzsche trend, the author draws parallels between “The Punisher” and the works of Dostoevsky and Tolstoy.

Key words: A. Adamovich, concepts of superliterature and new thinking, F. Nietzsche, nietzscheanism, antinietzscheanism philosophy, psychological analysis, black psychologism, mindflow, Biblical concepts.